

ЕКЗАРХ АНТИМ В РОДНИЯ ЛОЗЕНГРАД

Акад. от БАНИ Стоян Райчевски

Атанас Михайлов Чалъков, светското има на екзарх Антим I, е роден през 1816 г. в Лозенград, разположен в южните склонове на хайдушка Странджа, огнище на българския дух, съхранило руините и духа както на древна Тракия, така и на християнската традиция, чийто корени тук отвеждат към епохата на цар Константин и света Елена, спасителите на Христовия кръст.

Българите наричат този топъл южен град Лозенград поради силно развитото там в миналото лозарство и винарство. Славата на лозенградските вина и винени коняци е достигала чак до Франция и други европейски държави. Казват, че лозарството и производството на вино в тази част на Южна Странджа водело началото си от времето на Дионисиевите мистерии на древните траки, чийто главно средище, както съобщават античните автори, е бил съседният град Виза – древната столица на тракийските царе. Ранно-християнската традиция в този край е дала своя отпечатък и върху едно от ранните имена на града – Кърклизе (четиридесет черкви), документирано и от европейски пътешественици и посланици, които са минавали през него на път за Цариград.

Въпреки многото предания и изобилието на артефакти в града и околностите му за богатото му християнско културно-историческо наследство до Одринския мирен договор от 1829 г. християните в богатия Лозенград не са имали свои действащи храмове. И българи, и гърци са се черкували в частни домове. През 1831 г. гърците и българите заедно издигнали общ молитвен дом – черквата „Св. Богородица“ в махалата Япракль, която впоследствие станала гръцки катедрален храм. След това в Лозенград били построени още три черкви: „Св. Четиридесет“ в Куленската махала, „Всех Светих“ в Долната махала и „Св. Яни“ в едноименната махала Св. Яни, която турците наричали Аккьз махлеси.

На ден Димитровден 1867 г. българите от Куленската махала се събират на съвещание в дома на Лазооглу Димитър и решават на следващата неделя в черквата „Св. Четиридесет“ Апостолът да бъде прочетен на български език и ако гръцкото духовенство се противи, да го наложат със сила, защото храмът била общ. Когато в уречения ден дошло време да се чете Апостолът, едно българско

момче изпреварило гръцкия поп, излязло напред с Апостола в ръце и започнал да го чете на български. Гръцките първенци се видели в чудо. Един от тях се нахвърлил върху момчето, издърпал Апостола от ръцете му и му ударил плесница. Спуснали се и българските първенци, от които най-много се проявили Манджооглу Христо, Димитър Йовчооглу, Лазооглу Димитър, Станчооглу Димитър и други от Куленската махала, все здрави българи. Уловили гърка, взели Апостола и наказали побойника. Станало общо сбиване, гърците и гъркините избягали навън и в черквата останали само българите и уплашеният гръцки поп. Българите изпъдили и него навън, заключили черквата като своя и отнесли със себе си ключовете и Апостола.

На Никулден същата 1867 г. видният лозенградски книжар Яни Рододарович събира първенците на града в дома на дядо Русан Стамболията и единодушно решават по примера на цариградските българи да се откажат от Патриаршията и да си построят свой храм. За тази цел дядо Тодор Сираков подарява свое просторно дворно място за черква, дава и значителна сума пари. Други заможни лозенградчани също дават парични средства, а бедните влагат труда си в приготвянето и доставянето на материалите и в строежа на самата черква. Преди това Рододарович бил ходил в Цариград и издействал с помощта на българите от Балкапан ферман от правителството за построяване на черква в Куленската махала.

Всички единодушно решават новопостроеният народен храм да носи името на св. Николай, на чийто тезоимен ден те взели решение да се отделят от гръцката Патриаршия и да си съградят своя Божя обител. Гръцкото духовенство в Лозенград се опитало да осуети освещаването на храма, но лозенградските българи защитили правата си. При тържественото освещаване на черквата „Св. Николай“ в Куленската махала на Лозенград се стекли и българи от селата на цялата Лозенградска околия. Жителите на другите две големи български махали последвали примера на куленци и също построили свои молитвени домове: черквата „Св. Атанас“ в Долната махала и черквата „Св. Спиридон“ в Горната махала.

Така родният град на Антим I постепенно възвръща облика си на значимо християнско средище в Източна Тракия в хинтерланда на някогашния престолен град на св. Константин, гордо, че е дало на българите първия български екзарх след много векове на духовно безправие. Като най-скъп паметник на борческия български

дух в Лозенград ще си остане въздигнатият от тях с големи мъки и жертви още преди решаването на българския църковен въпрос тежен храм „Св. Николай”, на който те могат да се радват само десетилетие. Една нощ през 1889 г. той изгаря до основи при неизяснени обстоятелства. Черни души влезли тайно в черквата, полели с тенекия газ големия иконостас и дъсчения под и ги подпалили. На сутринта из Лозенград бил пуснат слух, че черквата била подпалена от турски войници. Куленци обаче не повярвали на тези приказки, защото те виждали това светотатство по-скоро като дело на лукава фанариотска ръка.

По време на българското Възраждане, когато по всички български земи образованието се свързвало с християнската църква и училищата се намирили винаги непосредствено до храма, в цяло Лозенградско училищното образование или ходенето на училище било наричано „ходене на попа”, защото тогава свещениците са били обикновено тези, които са учили децата да четат и пишат.

Назначаваното дотогава от Цариградската патриаршията духовенство обучавало българските деца да четат и да пишат на гръцки език, на който и служели в черквата. Затова и първите усилия на българите в Лозенград били насочени да се сдобият със своя народна черква, в която се служи на български език. До 1863 г. българчетата в Лозенград са учили в местните гръцки школа. Паметен за лозенградските българи от това време е споменът за гръцкия педагог и просветител даскал Яни, по произход албанец от Янина. „Училището” му се помещавало в избата на бащината му къща в махалата Япракль. Учебната програма на този гръцки просветител, наричан от гърците още Барба Яни или Папа Яни, се състояла само от три учебника: Алфавитариион (Буквар), Октоих и Псалтир. Който от учениците му успявал да изучи докрай и трите тия книги, той, както се изразява Иван Н. Попов, излизал вече „като един вид бакалавър – кандидат за даскал, свещеник, бакалин, налбантин и пр.” и можел да замине за Цариград, където да продължи образованието си.

Главното дидактическо средство на даскал Яни било „фалангата” и ритниците: „Нещастният възпитаник, легнал по гръб на земята с крака, дигнати нагоре, често припадал от многобройните ритмични удари с дряновите пръчки или е оставал сакат за цял живот от получените след фалангата ритници.” Цяло поколение българи в Лозенград са получили образованието си в такова гръцко

училище, първо при даскал Яни, а след него – при папа Анигности, който не бил толкова жесток като предшественика си. Въпреки дивите педагогически методи мнозина от учениците израснали като добри българи: „Цяла една българска генерация преди Кримската война, учила на гръцки при даскал Яни, после ставали бакали, учители, свещеници, всички отлични български родолюбци, които по затвори, по бесилки и в заточение дочакаха освобождението на България.”

През 1833 г. българи и гърци построили заедно първото обществено училище в Лозенград при черквата „Св. Богородица”. В това училище преподавал Спиридон Атанасов от остров Итаки. Освен обичайните дотогава споменати вече предмети той въвел и няколко общообразователни. Преподаването и при този учител ставало само на гръцки език. В това училище се е учил и Атанас Михайлов – бъдещият български екзарх Антим I.

Първото българско училище в Лозенград е било открито през 1862 г. от учителя Георги Калудов, родом от с. Пирог, Лозенградско. Според спомените на Атанас Робев това училище се помещавало в къщата на Кара Георги, която се намирала в близост до текето на бекташиите в Куленската махала. Поради създадените от гръцкото духовенство и старите чорбаджии интриги властите скоро наредили училището да бъде затворено. Учителят Калудов не се примирил. Подкрепян от цялото българско население и особено от баба Гена – майката на бъдещия български екзарх Антим I, той успял наново да открие българското училище. То просъществувало още две години. През 1864 г. учителят Калудов се оженил за дъщерята на Иван Пройков от Долната махала и бил ръкоположен за свещеник. Една година по-късно, през 1865-а, затвореното училище на Калудов било открито отново от прочулия се по-късно в цяло Одринско като голям български книжар, съратник на дякона Левски, участник в революционните борби на българите в Одринско, когото турците обесили в Одрин през 1876 г., Яни Рододарович. Той събрал в училището около 50 българчета, момчета и момичета, някои от които посещавали преди това гръцко училище, и започнал да ги учи да пишат и четат на български. Помагал му Тодор Янков от Куленската махала.

Второто българско училище в Лозенград било открито през 1866 г. в Долната махала на града със съдействието на епископ Антим (бъдещия екзарх Антим), който успял да издейства за това

школо значителна материална помощ от Георги Золотович – търговец в Цариград, и от Никола Миронович – търговец в Одеса. Учителят Тодор Милков, роден от с. Черногорово, Хасковско, завършил Централното училище в Пловдив при Йоаким Груев, имал много добра подготовка и българите го харесвали, уважавали го и гърците в града, като не скривали, че той превъзхождал техните гръцки учители. Годишните изпити на учениците се превръщали в празник за Лозенград, на който присъствали и представители на местната власт. Може да се каже, че Тодор Милков създал новата българска интелигенция в Лозенград. През следващата 1867 г. учителят и книжарят Яни Рододарович открил българско училище с около 40 ученика и в лозенградската махала Свети Спиридон, което се помещавало в къщата на дядо Тодор Търновски. За главен учител в Лозенград дошъл Христо Ст. Захариев от Пазарджик, голям родолюбец и член на Вътрешната революционна организация, арестуван бил от турците като ятак на Продан Сербезов, осъден на доживотен затвор и изпратен на заточение в Тунис. На мястото на Христо Захариев в Лозенград идва учителят Иван Апостолов, роден от с. Вишени, Костурско, който през 1876 г. бил арестуван и осъден от одринския военен съд на заточение в Анадола. До Руско-турската война в Лозенград учителствали още редица народни просветители като Никола Груев от Копривщица, Тодор Найденов от Свиленград, Иван Д. Попов от Коджа тарла, Лозенградско, Бахари Попов и Костадин Попович от Свиленград, Никола Шишеджиев от Сопот, Тодор Апостолов и др.

Множество калугери и свещеници, произлезли от Лозенград и Лозенградско, изпълнявали своята духовна мисия като духовни пастири в цяла Източна България, по Бургаско, Варненско, по Дунава и др. От това поколение православни духовници са били и Софийският митрополит Партений от с. Вейсал, Лозенградско, архимандрит Илия Николов от с. Каваклия, Лозенградско, Струмишкият митрополит Герасим е от Мустафа паша (Свиленград), а поп Георги Калудов, който е отворил първото българско училище в Лозенград, след освобождението на България свещенодействал повече от 30 години в с. Козгун, Тутраканска околия. Затова архимандрит Илия Николов намира за нещо много закономерно и обосновано, а не случайно, щото „за първи български екзарх да се яви достоен лозенградчанин Антим I.”

Бележитата му майка Баба Гена

Малкият Атанас, бъдещият Антим I, се ражда в Лозенград през 1816 г. в семейството на Михаил Чалък Георгиев, споменаван и като Михаил Стоянович Чалъков, тъй като дядо му се казвал Стоян Чалък Георгиев, и Гена Делинейкова. Майка му Гена по баща Нейкова и дядо му по майчина линия Дели Нейко са родени в българското село Татарлар, Хафсенска каза, Одрински вилает, на 6 часа път североизточно от Одрин. Татарлар било първоначално малко турско село, състоящо се от около 30 къщи. Постепенно турските семейства започнали да се изселват едно по едно и на тяхно място се заселвали български домакинства. След време броят на къщите в селото нараснал на 70, 40 от които били български. След Кримската война в него не останало нито едно турско семейство. Първата българска къща в Татарлар се появила през 1770 г. Тя приютила едно доста заможно българско семейство – родоначалниците на майчиния род на екзарх Антим. Нейко и Рада са бащата и майката на баба Гена – майката на екзарх Антим. Гена имала още една сестра Георгина и двама братя – Минчо и Васил.

Гена – майката на екзарха, била родена в Татарлар през 1778 г. Детството ѝ минало в бягане от едно място на друго, защото било времето на големите кърджалийски размирици. Най-напред, когато била едва на 2 години, семейството избягало в Одрин, където живели цели шест години, докато се поумири обстановката. От това време останал споменът от видените от Гена край града забодени на колове еничарски глави. После семейството пак бягало от кърджалии и разбойници. След като през 1798 г. за трети път турци се опитвали да я крадат от бащиния ѝ дом, баща ѝ Дели Нейко, известен като заможен стопанин и с много твърд характер българин, решил да отведе двете си дъщери Гена и Гергина в Лозенград, за да ги запази от отвличане и „потурчване”. Една вечер този буен българин впрегнал волската си кола, натоварил на нея малко покъщнина и откарал двете моми, преоблечени в мъжки дрехи, след дълги перипетии и премеждия по пътя в Лозенград. Престоаял там, докато ги задоми, и се върнали със съпругата си отново в Татарлар.

Още на петнадесетия ден след преселването им в Лозенград през 1798 г. Гена се венчава за Иван Златков, който се занимавал с кираджилък. Той рядко се прибирал у дома си и в края на втората година след венчавката им починал. Тогава Гена се преместила да

живее в къщата на свои родственици – Касап Стойковци, която се намирала в лозенградската махала Хаджи Закирие. Чрез това семейство тя се запознала и през 1800 г. Се венчала за градинаря Михал Чалък Георгиев от странджанските хасекийски села (областта между Малко Търново и черноморския бряг), чиято съпруга била починала. С парите, които Гена получила от своята майка – баба Рада, тя си построила нова къща в същата лозенградска махала, съвсем близо до Касапстойковци, където тя живяла и преди това. Съпругът ѝ Михал всяка година ходел в Цариград, където се занимавал с градинарство. За домакинските работи и къщата Гена се грижила сама заедно с майка си Рада, която през 1812 г. също се преселила заедно със съпруга си Дели Нейко в Лозенград. Рада не се повлияла от градската мода в Лозенград и продължавала да носи своя селски сукман, да говори само чист български език, без да научи нито една гръцка дума от лозенградските кокони.

Съпругът ѝ – градинарят Михал, който всяка година пребивавал по цяло лято в Цариград и Одрин, се връщал в Лозенград само за да зимува, а случвало се понякога по две и три лета да не се върне при семейството си. През всичкото време Гена се грижела сама за домакинството и децата си. Тя станала майка на 11 деца, от които оцелели само две: Атанас, роден 1816 г., и сестра му Георгина, родена 1819 г.

Майката Гена след 28-ата си година се прочула в Лозенград като самоука акушерка, отдадена изцяло на своето призвание да помага на родилките – да „бабува”, както се наричало тогава тази високохуманна дейност. Това ѝ донесло такава голяма популярност в града и околията, че никой вече не я наричал Гена Михайлова, каквато е традицията – жените да приемат името на съпруга си, а всички ѝ казвали Баба Гена, гърците – Маница Гена, а турците – Ханъм Гена. Така и малкия Атанас – бъдещия български екзарх Антим, лозенградчани знаели като Атанас Бабин Генин, а на сестра му казвали Гергина Бабина Генина.

Малкият Атанас рядко общувал с прочутата си майка, тъй като тя постоянно била при някоя родилка. Призванието ѝ на „баба”, т.е. акушерка, я задължавало да преседява и да бди по цяла седмица за състоянието на родилката в нейния дом, от раждането до първото обгрижване на новороденото, след това трябвало да даде най-важните съвети и напътствия на младата майка, особено ако жената раждала за първи път. Чувството ѝ за отговорност не я оставяло

никога. „Ако булката вземе да умре – казвала тя – грехът ще остане на мене.” Основната грижа за малкия Атанас по неговото възпитание полагала друга забележителна жена, неговата баба Рада – майката на Баба Гена. При баба си Рада с нейния благ характер и далеч от строгите майчини очи малкият Атанас се чувствал по-свободен.

Без сама да е грамотна, Гена много залагала да изучи децата си. В 1829 г. след успешния поход на Дибич Забалкански към Одрин и Цариград за квартируващите в Лозенград руски войски била отслужена църковна служба на славянски език и тогава майката на Антим чула за първи път Божието слово да се чете на славянски. Тогава тя се заклела да изучи децата си – да могат да четат и да пишат на родния си български език. Гена Нейкова станала най-популярната жена по онова време в целия Лозенградски край. Неслучайно, когато тя починала на 26 юли 1872 г., щастлива да види своя син прогласен за свещеноначалник и екзарх на самостоятелната вече българска църква, цариградският български вестник „Право” веднага поместил полученото от Лозенград съобщение за кончината на тази „отличавала се от съгражданите си блага и благочестива душа с милосърдието си към бедни и страдающа, на които тя до последния час на живота си е притичвала на помощ.”

В същия брой на вестника редакторът обявил по повод на смъртта ѝ, че заедно с тъжната вест от Лозенград е пристигнало едно „Жизнеописание на Баба Гена”, което редакцията възнамерява да издаде много скоро отделна брошура. Не се посочва обаче кой е авторът на това животоописание, за името на когото сега можем само да се досещаме. Не знаем и дали замислената брошура е била отпечатана въобще, но пък разполагаме с текст на животоописанието на Баба Гена, публикувано месец и половина по-късно в два последователни броя по страниците на вестник „Право”. То представлява едно великолепно свидетелство за жизнения път на тази „достойна майка на най-достоеен син”, но то е и автентичен документ за живота и душевността на българите от Одринска Тракия и за семейната среда, в която е израснал и възпитан първият български екзарх. То ще помогне, макар и да помествам тук само няколко пасажа с малки съкращения, да разберем по-добре и някои наследени черти от характера на Антим I, и следи от неговото ранно възпитание в любов към истината и милосърдие, които го и извеждат на най-високия духовен пост в толкова сложно и отговорно за българите време, когато се водела тежката борба за църковна

и политическа независимост:

Като по-лична между момите и по род и по хубост, някои от селските турци турили на ума си да откраднат Гена от родителския ѝ дом. Веднъж, когато била сама въкъщи, на външната врата се изпречва турчин, който мислил да я открадне. На питането му: „Де е баща ти, мари Гено?“, тя посочил: „Тука е, ей го там в къта стои!“ и в същото време през други вътрешни и скрити врати сполучила да избегне в съседна къща. Петнадесет дни от преселването на Гена Нейкова в Лозенград, и в 20-ата си година, именно в 1798 г., през февруари, тя се сгодила и венчала с един добър и честен момък на име Иван Златков. Но не поживяла много време с него, защото в края на втората година от венчаването им той се поминал и младата вдовица, като го жали една година, венчава се на втори брак с млад вдовец на име Михаил Георгиев. „Баба Гена беше твърде милостива жена. От по-млада с чувство на милосърдие и като остаряла тя посещаваше още онези жени, които са родили или които се готвели да раждат. Тъй се бе тя предала на бабуването, което и върши почти даром 60 години наред. И в бабуването тя не се ограничаваше само в една махала или само у един народ. Прочута по опитността способността си в това изкуство, всички в града народи – българи, турци, гърци, цигани и евреи, тичаха у дома ѝ да я търсят, и тя, водена от човеколюбие, не отказвала никому и когато да я повика, денем или нощем.

Тъй тя от млади години още е взела да научила практическата медицина, която на старини вече беше усъвършенствала и се отличаваше като най-добра лекарка. Без да е учила анатомия или физиология или ботаника, баба Гена разбирала и знаела силата и действието на всяка билка по име. В тези и други отношения, със своята опитност и благоразумие, тя се почитала от своите съграждани и от двата пола за обща наставница, както в града, тъй и в целия окръг. За нея беше неизменен закон да се моли три пъти на ден, именно заран, пладне и вечер. Когато станеше на молитва, която продължаваше около половин час, тя не се молеше само за себе си, и за своето домородство и роднините си, но и за всичките човечи без разлика на вяра и народност, дори се молеше и за самите домашни животни. Тъй, колкото народи знаеше и помнеше, тя по име ще ги спомене в молитвите си, като: българи, турци, арменци, евреи, гърци, цигани, татари, френци, ингилизи, немци, талиянци, а за останалите ще изрече: „И вси, що живеят по земята и по света

– „всяко дихание да хвалит Господа”.

Баба Гена – майка на шест синове и пет дъщери, от които живи са останали само един син – Атанас, който после в духовен чин бил наречен Антим, и една дъщеря – Георгина. Баба Гена била и твърде ученолюбива жена. Нейната радост беше неизказана, дето вторият ѝ мъж Михал знаел да чете, и твърде скърбяла, дето тя сама беше безкнижна. При рядкото си остроумие и от голяма любов към учението, ако да имаше някого, който да я учи, тя би се изучила най-добре. Затова и с нетърпение чакала да порасте някое от децата ѝ, за да го даде на училище, и горещото желание на добрата майка се изпълнило действително. Когато пораснал нейният Атанас, тя го дала да се учи и всякак се трудила да го задоволява и да върви по волята му, само и само той да прилежава на учението. При това още като умолявала учителя за чедото си, дала му пълна власт да го не щади, когато заслужава наказание, стига само да го изучи и възпита: „Гледай да го направиш или хората да го харесат, или земята!”, т. е. или да стане почтен и добър човек за себе си и за другите, или по-добре да го няма никакъв.

Тя подобно се погрижи и за възпитанието на единствената си дъщеря, Георгина. А за да може по-скоро и по-добре да се изучи, тя я оставяла да живее при самата учителка, като се старала да ѝ доставя всичко, от което момичето ѝ е имало потреба, за да има време повече да се занимава с учението. Същото старание полагаше и за образованието на внуците си. Нейното желание било в семейството да няма някой, който да не знае книга. И при бабуването си първата молитва и благословия, що отдавала на всяко дете, беше: „Да е живо и здраво, пак да стане учено и почетно!” С такива християнско направление на духа и сърцето към всичко праведно, към всичко добро и красиво, баба Гена поживяла и стигнала 94-годишна възраст. След пет месеца от избирането и прогласяването на Н. Б. Антим за свещеноначалник и Екзарх на самостоятелната Българска черква, като видяла своето горещо желание постигнато, тя се разболяла от простуда и на 26 юли 1872 г. предала Богу дух.”

Лозенградчани изпратили с голяма скръб обичаната от всички Баба Гена – майката на Антим I, до отреденото ѝ място за вечен покой в източния ъгъл на големия двор на църквата „Св. Николай” под кичесто ябълково дърво. До Балканската война лозенградчани посещавали редовно гроба на Баба Гена, палели свещи и я споменували. На гроба ѝ поставяли цветя и гъркини, и туркини. Върху

гроба ѝ имало голяма мраморна плоча, а на нея – епитафия на български език с позлатени букви, в която се разказвало за живота и смъртта на покойницата и се възхвалявали нейните майчини и човешки добродетели, душевни качества и лечителни умения. Доста години след страшните събития, които прогониха с огън и меч българите не само от Лозенград, но и от цяла Източна Тракия, лозенградчанинът Димитър Груев ще напише с тъга, че по непроверени данни, които са стигнали до него от родния му край, надгробната плоча на тази достойна и обичана от всички българка служела за стъпало на градската баня там.

Детството в Лозенград

Малкият Атанас растял на воля в Лозенград и често давал израз на буйния си нрав. Веднъж разревал едно турче в турската махала на Кожарската улица при чаршията, като му отнел силом играчката. Чули виковете на турчето, баща му и един кожар подгонили с извадени ножове десетгодишния „кяфир гяур” (голям неверник). Палавият Атанас успял да се добере до дома си и да се укрие в зимника на Касап Стойко. Разярените преследвачи се отказали да претърсват къщата, когато неочаквано пред тях се изправила и ги смъмрила строгата и властна Ханъм Гена, която лозенградските турци също уважавали много. Белята се разминала, но майката се уплашила и не била вече спокойна за живота и съдбата на буйното си момче. Решила, че е време да го даде на строг учител. Тогава в Лозенград нямало още обществени български училища, а свещениците събирали децата, за да ги учат на четмо и писмо по домовете си.

За учител на палавия Атанас Баба Гена избрала строгия даскал Яни папа Костадину, попски син, който обучавал децата по гръцки в зимника на бащината си попска къща и се бил прочул в целия Лозенград с това, че много немилостиво биел и наказвал учениците си. Уморил бил вече от бой с пръчка няколко свои непослушни питомци. Атанас не смеел да възрази на майка си, нарамвал всеки ден торбичката с хляба и книжката, скривал я някъде, вечер я взимал обратно и се прибирал у дома си. Майка му Гена, доволна от неговото прилежание, давала му редовно месечната такса, за да я занесе на даскала, но тъй като малкият Атанас не ходел на училище, задържал я и си купувал от чаршията лакомства и каквото му

душа поискала. Всичко вървяло гладко, докато Баба Гена не разбрала каква е работата. Когато баща му се прибрал през зимата от Цариград, Гена му се оплакала и поискал той да застави сина им силно да се учи прилежно, но съпругът имал друго виждане за възпитанието на малкия Атанас: „Като не рачи да учи, ще го дадем овчарин, нека иде овце и кози да пасе, за да му дойде умът в главата!”

Атанас отначало се зарадвал на бащините думи, защото да пасе кози му се сторило по-безобидна работа, отколкото да е постоянно под заплахата на фалангата на даскал Яни. Но даскалската пръчка се оказали далеч по-малко страшна от „мешовицата” (дрянова тояга), с която строгият „чичо Стоян” – козарят, наказвал всяко прегрешение или неподчинение. Козарят го оставил веднъж сам да пази козите и закачил торбата си с хляба за обяд на един клон. Атанасу вместо да пази щурите кози, легнал под една сянка и заспал, стадото се пръснало по околните височини, а някои кози свалили торбата на козаря и му изяли хляба. Като се върнал „чичо Стоян”, набил здраво момчето с дебела дрянова тояга. Баба Гена излекувала раните му с разни мехлеми и баения и комшиите после разказвали, че оттогава Атанас станал много примерен ученик, за голяма радост на майка си.

Когато след подписването на Одринския мирен договор през 1829 г. и оттеглянето на русите лозенградчани въздигнали храма „Св. Богородица”, в двора на който построили и училище, Атанас бил сред първите ученици. Майка му Гена го записала в това ново училище и той учил в него прилежно чак до 1835 г. На следващата година баща му Михаил се завърнал за кратко от Цариград и решил да отведе със себе си момчето и да го даде да се учи на занаят. Завел го в Цариград и го оставил при един калоферец, майстор абаджия, който работел в „Хамбаря”, където приготвяли дрехи за турската войска и около хиляда българи абаджии и шивачи от различните подбалкански селища. Организацията на работа и животът там били поставени почти на войнишки начала. Атанас бързо овладял абаджийския занаят, надминал всички чираци, но това не го задоволявало. Влечало го познанието и все гледал да прочете нещо. В празнични дни четял гръцката книга „Амортolon Сотирия” – „Спасение грешников”, и мечтаел да подражава на светиите богоугодници. Спомнил си и думите на майка си Гена, че трябва да се учи, за да не остане безкнижен човек. Попаднала му една книжка с описание на Света гора. Развихрило се въображението

на момчето. Атанас не мислил много, намерил си един другар и се уговорил с него да заминат тайно за Света гора. Баща му узнал по някакъв начин в последния момент какво е наумил синът му, но когато дотичал до пристана, гемията вече се отдалечавала и той дълго ронил сълзи на кея.

Учител в Лозенград

Щом завършил Духовната семинария в Халки, на Антим било предложено да заеме учителско място в столицата Цариград или учителски и проповедническо място в богатия град Смирна. Антим предпочел да отиде учител в гръцкото училище в родния си Лозенград. Градецът не можел да му предложи онзи престиж, обществено влияние и материални облаги, каквито той щял да получи като оценка и награда за усилията си в Цариград или Смирна. Едва ли само от носталгични чувства е било продиктувано това решение на младия отлично подготвен богослов.

В Лозенград и Лозенградско, за разлика от Смирна и другите центрове с компактно гръцко население, е имало българска среда, в която Антим е можел да приложи „на ползу роду” своите умения и познания – да помогне на младото българско поколение за създаването на онази генерация българска интелигенция, която да има необходимата подготовката, за да поеме предизвикателствата на новото време, за което познанията от старото килийно училище не са били достатъчни.

Антим заел учителско място в гръцкото училище. По това време всички по-заможни семейства сред родолюбивите българи в Одринско пращали децата си в светските гръцки училища, където по-отрано са били въведени нови и по-модерни учебни програми под влияние на свободна Гърция, които невинаги са се нравели на фенерските догматици теолози. Неслучайно сред неговите ученици са били и най-будните български младежи в Лозенград, които формирали кръг родолюбиви деятели, каквто е и неговият ученик Яни Рододарович – обесеният от турците известен лозенградски книжар и революционер. Сред първите ученици на Антим в Лозенград са неговият племенник Младен Желязков, Михаил Атанасов, Петър Атанасов, Атанас Иванов и др.

Щом получил учителското място в гръцкото училище в Лозенград, Антим веднага се заел да извърши преобразования в учеб-

ното дело чрез въвеждане на нова училищна програма и нови модерни методи за преподаване. Най-видните лозенградски българи, които го познавали добре, изпратили синовете си да учат при него. Реформите, които въвеждал Антим в училището, не се нравели на старите килийни учители и на консервативните градски първенци. Неговата реформаторска дейност не допадала и на гръцкия владика и на гръцките свещеници. Срещу младия учител започнали да се сипят клевети и да му се оказва натиск да напусне града.

Въпреки това Антим останал две учебни години като учител и проповедник в Лозенград (1848-1849 и 1849-1850) и успял да създаде просветена българска среда, която ще стане основа на движението за независима народна църква и за българска национална просвета. Независимо че верните му приятели, които високо оценявали неговите способности, тъй нужни за развитието на българското учебно дело в Лозенград, настоявали той да остане в Лозенград, в началото на 1851 г. Антим напуснал и отишъл в Смирна, където бил канен още година по-рано за учител и проповедник едновременно. Предполага се, че към Смирна го насочило и управлението на Хилендарския манастир, който имал там голям и богат метох с параклис.

Отново и за последен път в Лозенград

На връщане от заточението в Мала Азия Антим пожелал да се поклони на гроба на майка си баба Гена в Лозенград и да уреди там някои частни дела. На сутринта, когато трябвало вече да тръгва за Лозенград, станали размирици в султанския сарай. За да смири бунтовниците, войската блокирала откъм сушата и морето всички пътища между Галата и Ортакьой. На другия ден при него дошъл директорът на Източните железници, за да му направи визита. Като видял натоварената кола на двора, директорът запитал дядо Антим какво е това приготвление и като узнал, че всичко стои така натоварено поради нямаване на трен, обещал му да се намери на другия ден такъв. И наистина на следващия ден един специален вагон от първа класа и друг товарен вагон, предназначен за багажа, били предоставени на разположение на Антим.

7 май – Антим потеглил от Цариград със специалния вагон към Лозенград и вечерта пренощувал на станцията Бабаески.

8 май – продължил пътуването от Бабаески за Лозенград.

9 май – приближил родния Лозенград, където не бил ходил от 1862 г.

Лозенградчани, известени предварително за неговото пристигане, били наизлезли да го посрещнат далеч извън населеното място. Дошли да го посрещнат и селяните от селата Карахадър, Ениджия, Каваклия, Тастепе и други български села от цялата околия. Между тях имало и десет души казаци с един офицер, дошъл да поздравя високия гост от името на коменданта на Лозенград. В посрещането на Антим участие взела и квартируващата в града руска военна част. Чакали го на шосето за Бабаески. Учениците били наредени с цветя в ръце и пеели песен за освобождението в негова чест и възхвала – съчинената съвсем скоро – „В 1878-а се освободи от Турция българският народ беден.”

Когато колата на Антим приближила, засвирила руската военна музика. В града забили тържествено клепалата на българските черкви. Народът бил начело със своите свещеници – поп Георги Калудов, поп Тома, поп Георги Иванов, поп Петър и поп Георги Стоянов в черковни одежди. До тях учениците с учителя си Яни Апостоловски, приветствали дядо Антим с „Добре дошъл!”. Негово Блаженство слязъл от колата, благословил народа, целунал свещениците и пожелал да отиде първо на майчиния си гроб. През това време народът се тълпял да му целува ръка или да се допре до дрехите му. Някои от възрастните жени заплакали. Шествието се отправило към черквата „Св. Николай”, където се намирал гробът на майка му – Баба Гена. Там Антим прочел молитва и се отправил към бащиния си дом.

Останал месец и половина в Лозенград. Още на другата сутрин след пристигането му комендантът на града, придружен от десетина офицери, го посетил у дома му. На следващия ден Антим върнал визитата. Оттогава, казва зет му Тодор, руските офицери обикнали много стареца. Не се минавало ден, без да дойдел някой да го посети. Три великолепни банкета били дадени в чест на владиката. Когато владиката вдигнал чашата да пие за здравето и дългоденствието на царя, музиката засвирвала „Боже, царя храни”. Следвали гръмогласни „ура” и тостове. Ентузиазмът бил всеобщ.

Гражданите от своя страна също дали банкет на открито поле, на който присъствали и всички офицери. При престоя си в Лозенград Антим служил поред и в трите български черкви. С появата му преди да започне службата във въздуха прокъртявало мощното

българско „ура“. Архиерейска му служба привличала многоброен народ и офицери от руската войска. От дъното на душата си Антим се радвал на свободата, с която се наслаждавала неговата родина. Любопитен бил да види как младите български чиновници управлявали сега страната, затова посетил всички учреждения: административния съвет, съдилището и градското управление. Канели го на всички градски прояви, военни и цивилни. В спомените си той се връщал към детството, правел равносметка на преживяното през годините и разсъждавал за бъдещето на възкръснала България, непознала още огорчението от конгреса на великите сили в Берлин.

Когато приближило време да напусне Лозенград, за да продължи пътя си, Антим казал на зет си Тодор: „Библиотеката си завещавам на българското училище при черквата „Св. Николай“ в Лозенград. Когато умра, ще изпълните тая ми воля“. Оставил в Лозенград всичката си покъщнина и направил горното завещание, защото мислел, че Лозенград ще бъде винаги свободен и че неговите близки ще живеят постоянно там. Когато Берлинският конгрес откъснал този град заедно с голяма част от Тракия и Македония от България, зет му Тодор Милков напуснал Лозенград и всичко-то му имущество, заедно с библиотеката, останало на сестриника му Атанас. По желанието на Антим, библиотеката му, която преди това била обещана за Лозенград, в 1884 г. била пренесена във Видин, подарена после, съгласно завещанието му, на Светия синод.

Антим напуснал Лозенград изпроводен пак от народа и руската войска с военната музика. На път от Лозенград за Одрин той се отклонил и спрял в селото на майка си – Татарлар. Извършил служба над гроба на дядо си Нейко и над този на погребан там висш руски офицер, за когото се говорело, че бил генерал.